

UDK:821.512.133:811.111(73)

Iqbola QODIRJONOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nizamovaiqbola@yandex.com

F.f.n., dots. J.Mahmudov taqrizi asosida

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV VA KRISTOFER POL KERTIS ASARLARIDA YETIM BOLA OBRAZINING YORITILISH OMILLARI

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek bolalar yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyev va amerikalik yozuvchi Kristofer Pol Kertis asarlaridagi yetim bola obrazlari qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikkala ijodkorning turli madaniy va ayni tarixiy sharoitdagi yetim qahramonlarining xarakteristikasini yoritishda qo'llangan o'ziga xos ramziylik va ifoda usullari o'rganiladi. Maqolada Xudoyberdi To'xtaboyev o'zbek yetim bolalarini tasvirlashda ijtimoiy rishtalar, madaniy an'analar va urf-odatlariga urg'u berganligini, Kertis esa afro-amerikalik yetimlarning kechinmalarini tasvirlashda irq, sinf va tarixiy voqealarga ko'proq e'tibor qaratgani bayon qilinadi. Maqolada e'tibor qaratilgan asosiy masala ijodkorlarning ushbu obrazni yaratishlari uchun sabab va motivlari nimalardan iborat ekanligini o'rganishdir.

Kalit so'zlar: yetim bola, realism, bola psixologiyasi, davr ruhiyati, tarixiy sharoit, ijtimoiy hodisa, afro-amerikalik, Buyuk depressiya, sarguzasht-yumoristik, urf-odat.

ФАКТОРЫ ОСВЕЩЕНИЯ ОБРАЗА СИРОТЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХУДОЙБЕРДИ ТОХТАБОЕВА И КРИСТОФЕРА ПОЛА КЕРТИСА

Аннотация

В данной статье сравниваются образы детей-сирот в произведениях узбекского детского писателя Худойберди Тохтабаева и американского писателя Кристофера Пола Кертиса. Изучается уникальная символика и средства выразительности, использованные обоими писателями при освещении особенностей героев-сирот в разных культурно-исторических условиях. В статье говорится, что Худойберди Тохтабаев делал акцент на социальных связях, культурных традициях и обычаях, изображая узбекских сирот, в то время как Кертис больше внимания уделял расе, классу и историческим событиям, изображая переживания афроамериканских сирот. Основной вопрос, которому посвящена статья, - изучение причин и мотивов создателей создания данного образа.

Ключевые слова: сирота, реализм, детская психология, менталитет эпохи, исторические условия, социальный феномен, афроамериканец, Великая депрессия, приключенчески-юмористический, традиция.

THE ILLUMINATION FACTORS OF THE IMAGE OF THE ORPHAN IN THE WORKS OF KHUDOYBERDI TOKHTABOYEV AND CHRISTOPHER PAUL CURTIS

Annotation

This article compares the images of orphans in the works of the Uzbek children's writer Khudoyberdi Tokhtaboyev and the American writer Christopher Paul Curtis. The unique symbolism and methods of expression used by both writers in illuminating the characteristics of orphan heroes in different cultural and historical conditions are studied. The article states that Khudoyberdi Tokhtaboyev emphasized social ties, cultural traditions, and customs in portraying Uzbek orphans, while Curtis focused more on race, class, and historical events in portraying the experiences of African-American orphans. The main issue focused on in the article is to study what are the reasons and motives of writers for creating this image.

Key words: orphan, realism, child psychology, period mentality, historical conditions, social phenomenon, African-American, Great Depression, adventure-humorous, tradition.

Kirish. Adabiyotda yetimlar mavzusi juda ko'p ijodkorlar qalam tebratgan boy va ko'p qirrali mavzulardan biridir. Yetim qahramonlar tasviri bolalar adabiyoti olamida ham kuchli hikoya vositasi bo'lib, mualliflarga murakkab mavzularni osonroq yoritishga o'ziga xoslik va insonlarning hayotiy tajribasi haqida muhim sabablarni yetkaza olish imkonini beradi. Adabiyotshunos olim Matyoqub Qo'shjonov ta'kidlaganidek: "Har bir obraz o'z shakl-shamoyili, asardagi g'oyaviy vazifasidan tashqari, xarakterning biron tomonini ochishga, yoritishga xizmat qiladi"[1]. Shu jumladan, yetim bola obrazi ham bolalarga xos xarakterli xususiyatlarni to'raligicha yetkazib bera oladi, chunki ko'pchilik asarlardagi yetim bolalar hayotida ularni shaxsan shakllantiruvchi, yo'naltiruvchi yoki chegaralovchi 'kattalar', xususan ota-onalar

bo'lmaydilar. Gegal aytganidek ushbu "obraz hayotni bilishning o'ziga xos shakli" vazifasini bajaradi. Yetim qahramonlar bolalarga xos orzu-umidlarni, hayot olamini, va kamchiliklarini to'liq ko'rsatib bera oladilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yetim bola obrazi uning jahon yozuvchi va olimlari tomonidan qanday ochib berilishini tahlil qilish davomida ko'plab ilmiy ish va maqolalarni ko'zdan kechirdik. Xususan, Xudoyberdi To'xtaboyevning yetim bola obrazlarini o'rganish davomida uning hayoti hamda ijodi haqida yozilgan Umarali Normatovning "Sarguzasht sardori" hamda Abdug'ofur Rasulovning "Betakror o'zlik" asarlari bilan tanishib, adib ijodidagi ushbu obraz avtobiografik ruhda yozilganiga amin bo'ldik. "Ham hayoliy-sarguzasht, ham detektiv yo'nalishdagi "Sariq devni minib", "Sariq devning o'limi romanlari

shuhratidan keyin Xudoyberdi do'stimiz galdagi sof-hayotiy, relistik, qisman biografik – ikkinchi jahon urushi yillari boshdan kechirganlari haqidagi o'xiga xos sarguzasht asar ustida ishladi; roman 1975 yili kitob holda chop etildi. 1977 yili kamina bilan suhbatda adib “Besh bolali yigitcha” romanining ko'p voqealarini o'zining boshidan o'tgan, ayni sarguzashtning materiali ekanini ta'kidlaydi. Keyinroq hamkasbi Xurshid Do'stmuhammad bilan suhbatda bu asarlarning asl mohiyati ustida so'z ochib “Besh bolali yigitcha ... bu roman mening ko'zyoshlarim” deydi [2]. Asarni o'qir ekan kitobxonning ham ko'ziga yosh kelishi tabiiy. Undagi yetim boalalar hayoti, taqdiri, ikkinchi jahon yillaridan keyingi davrlarni real tasviri edi. Matyoqub Qo'shjonov yozuvchining “Sariq devni minib” asariga yozgan so'zboshida ijodkorning o'z bolaligi haqidagi xotiralarini keltirib o'tadi: “Mening bolalik va o'smirlik yillarim urush yillariga to'g'ri kelgan, otanasiz qolgan yetim hamqishloqlarimning o'kinch va armonlarini eshitganman. O'g'lidan “qoraxat” kelgan onalarning ko'ksini yulib dodlaganini ko'rganman, akasini intizor kutayotgan singillarining, eridan barvaqt judo bo'lgan yosh-yosh juvonlarning pinhoniy ko'z yoshlarini ko'rganman” [3]. Aynan shu xotiralar, kechmishlar yozuvchini yetim bolalar haqida yozishga undaganini payqash qiyin emas. “O'gay otam – usta Abduqodir rabochiy batalyoniga ketgach biz oilada sakkiz bola qoldik. Bir xillarimiz bolalar uyida, bir xillarimiz birovlarining uyiga molboqar bo'lib ketdik, men ham bolalar uyida bo'lganman, men ham molboqar bo'lganman. Shunday oilalar ham bo'lgan ediki, ham onadan, ham otadan judo bo'lishgandi... Men bular bilan rosa bolalar uyidan bolalar uyiga o'tib “sayr” qilganman, hatto Toshkentdan Qo'qongacha piyoda ketgan paytlarimiz bo'lgan” [3]. Adibning ushbu bolalik xotiralarini o'qir ekanimiz, “Besh bolali yigitcha” asarining qahramoni Orifjon orqali yozuvchi to'qima obrazni emas aynan o'z bolaligini aks ettirganiga amin bo'lamiz. Matyoqub Qo'shjonovning “yozuvchilik san'ati shundayki, adib, yo ko'rgan-bilganini yo eshitganini yozadi” [4] degan gaplari bejizga emas. Chindan ham Xudoyberdi To'xtaboyev ushbu yetim obrazi orqali o'z prototipini yaratgan desak ham adashmaymiz. Shuning uchun ham qahramon o'y-hayollari, xarakteristikasi juda tabiiy tasvirlangan.

Kristofer Pol Kertis ijodiga keladigan bo'lsak, u o'zining “Baddi emas Bad” asari qahramoni orqali aynan o'z hayotini tasvirlamasada-da, aynan o'zi ko'rgan kechirgan voqealarni asarga kirita oladi. A.Rasulov ta'kidlaganidek yozuvchi o'ziga tanish muhit, kishilar va o'zaro aloqalarni tasvirlaganda tasvir tiniq va qahramonlar tabiiy namoyon bo'ladi [5]. Xudoyberdi To'xtaboyev ijodida ushbu ta'rif “Besh bolali yigitcha” va “Jannati odamlar” asarlariga qanchalik xos bo'lsa, Kristofer Pol Kertisning ham “Baddi emas Bad” asariga ham shunchalik mos. Kristofer ko'pincha asarlarida o'zi yashagan, makon va zamoni tasvirlaydi, “Baddi emas, Bad” asarida ham voqealar yozuvchi tug'ilib o'sgan Flint, Michiganda kichadi. Ushbu makonning real va yorqin ta'rifini berishda yozuvchi o'z xotiralarini va kuzatishlariga tayanadi. Asardagi tarixiy kontekst ham yozuvchiga begona emas, Buyuk Depressiya va Fuqarolik huquqlari urushlari davri Kertisning shaxsiy tushunchalari va kechinmalariga asoslanadi. Katta oilada tarbiyalangan Kertis romanlarida oilaviy munosabatlar va dinamikani tasvirlashda ham o'z tajribasiga tayanadi va oiladagi sevgi, sadoaqtat va mustahkamlik mavzulari uning asarlarida takrorlanuvchi element bo'lib keladi. Xatto, uning asarlaridagi ayrim qahramonlarini yaratishda ham hayoti davomida tanigan, yoki kuzatgan odamlardan ilhomlanganligini yozuvchi o'zi ta'kidlaydi: “Hikoya aslida meng bobomning hayotidan olingan. 1930-yillarda u katta musiqiy guruh rahbari edi va u shtat bo'ylab “Herman Curtis and the Dusky Devastators of the Depression” (“German Kertis

va Depressiyaning Qorong'u Vayronkorlari”) nomli musiqiy guruh bilan sayohat qilgan. Ammo, uning baraban to'plamida bu nom yo'q edi, chunki ushbu guruh nomi doim o'zgarib turardi. U chindan ham qiziqarli xarakterga ega inson edi, Grand Rapidsda depressiya davrida ish topish juda qiyin, ayniqsa qora tanlilar uchun, xatto, u juda mohir musiqachi bo'lsa ham. U(Bobom) skripka, akkordeon, kontrabas va har qanday musiqani chala olar edi. Agar odamlar polka xohlasalar, polka chalar, u har qanday musiqani, nemis musiqasi, jazz sving, hammasini chala olardi. Qanday bo'lmasin, u musiqiy guruhning har bir turi uchun turli nomga ega edi: “Herman E. Keloski and the Wonderful Swing Boys of Vienna” (“German E. Keloski va Venadagi ajoyib Sving Yigitlari”). Sababi o'sha davrda ko'p joylarda qora tanlilar guruhini ishga yollashmas edi, shuning uchun u faqat guruh nomi haqida ma'lumot beruvchi shunday flayerlarni tayyorlagan. U flayerlarni atrofga tarqatar, odamlar esa shunga asoslanib, faqat guruh nomidagina xabardor bo'lib ishga olishardi. Keyin qora tanli banda ularning qarshisida paydo bo'lganda, ular nima bo'lganiga tushunmay qolishardi: (“Bu nima balo?”). Ammo boshqa guruhga buyurtma berishga juda kech bo'lardi, bobomesa ularga: “Yoqmasa, to'lamaysan”, derdi. U chindan o'ziga xos xarakterga esa edi”[6]. Yozuvchining bobosi haqida ta'riflarni o'qir ekanimiz, aynan ushbu obrazni to'laligicha German E.Kellouey timsolida asarga kiritganini payqab olishimiz qiyin bo'lmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Xudoyberdi To'xtaboyev hamda Kristofer Pol Kertisning ijodidagi yetim bola obrazining yoritilish omillarini tahlil qilar ekanimiz badiiy asar va ijodkor juftligiga asoslangan biografik metodan unumli foydalandik. Chunki obraz yaratishda yozuvchining ruhiy holati, shaxsiy hayoti, qiziqishlari, yashash muhiti va asar yozish uchun turki bo'lgan ilhom faktori muhim ahamiyatga ega. Shu o'rinda, yozuvchilar hayot kechirgan davr ijtimoiy hodisalarini, adabiy va tarixiy sharoit va muhit, adabiyotning ijtimoiy mohiyatiga asoslanib yondashuvchi sotsiologik metod ham fikrimizni ijtimoiy holat bilan izohlashga ko'mak berdi.

Ikki xil millat bolalar adabiyotidagi asarlarni predmet sifatida tanlab olar ekanimiz qiyosiy-tarixiy metodni chetlab o'tib bo'lmaydi. Ushbu metod asosida ayni davr adabiy hodisalarini taqqoslab umumiy ilmiy nazariyalarni ishlab chiqdik. Germenevtika usullining ham imkoniyatlarida foydalanib obrazlarni taqqoslash, identifikatsiya qilishda unga murojaat qildik.

Tahlil va natijalar. O'zbek bolalar yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyev va taniqli amerikalik yozuvchi Kristofer Pol Kertis ijodidagi yetim bola obrazini tahlili davomida turli xil madaniy kelib chiqishiga qaramay, ikkala ijodkor ham oila, o'ziga xoslik, sabr-bardosh kabi universal mavzularni yoritgan holda yetimlar hayotiga o'ziga xos istiqbolni taklif qilganini anglaymiz. Yozuvchilarning asarlarida qahramon xarakteri to'rt xil yo'l bilan shakllanadi:

- a) Avtorning qahramonga xarakteristika berishi;
- b) Personajning o'z so'zi orqali;
- c) Personajlarning bir biriga bergan bahosi;
- d) O'zaro munosabati[7].

X.To'xtaboyevning badiiy asarlari ko'pincha o'zbek madaniyatining boy qadriyatlarini, xalq og'zaki ijodi, an'ana va zamonaviylikni bir biriga bog'lab turadigan oyna bo'lib xizmat qiladi. U yetim bolalar timsolida madaniyatni aks ettirib, o'zbek jamiyati kontekstidagi e'tibordan chetda qolgan ushbu qahramonlarning og'ir ahvolini yoritib beradi. Jonli tasvirlar va allegorik hikoyalar orqali yetim bolalarning kurashlari va g'alabalarini aks ettiradi, o'quvchilarni Orifjonning o'z-o'zini kashf qilish va oilani birlashtirish yo'lidagi mashaqqatlardan iborat sayohatiga hamroh bo'lishga chorlaydi. Xudoyberdi To'xtaboyev o'zbek xalq og'zaki ijodi va an'analari unsurlarini

o'zida mujassam etgan holda hikoyalarni boyitib, jamiyat va oila rishtalariga urg'u beradi. Bu adabiy vositalar orqali yetimlik kechinmasining ma'naviy va g'ayritabiiy o'lchovlarini ko'rishni taklif etadi. U dunyoviy masalalarni biroz bo'rttirib, o'quvchilarni o'zlik, taqdir va inson holati bilan bog'liq chuqurroq ekzistensial savollarni o'ylashga chorlaydi. Tarixni badiiy tadqiq etishni hush ko'radigan, o'zbek bolalar adabiyoti muammolari bo'yicha maxsus tadqiqotlar olib borgan adabiyotshunos P.Shermuhammedov "Besh bolali yigitcha" romanining ilk nashriga yozgan so'zboshisida [8] bu asarda birinchi jahon urushi davri mashaqqatlari ham qiziqarli sarguzasht-yumoristik, ham shafqatsiz realistlik yo'sinda ifoda etilganini uqtiradi.

Kristofer Pol Kertis esa Xudoyberdi To'xtaboyevdan farqli o'laroq yetimlar hayotini Qo'shma Shtatlardagi afro-amerikalik jamoalarning tarixiy va ijtimoiy kontekstida o'rganadi. Kertisning asarlari tarixiy aniqlik, ijtimoiy tavsilotlar va o'z qahramonlariga chuqur hamdardlik bilan yo'g'rilgan bo'lib, o'quvchilarga tarixning muhim daqiqalarida afro-amerikalik yetimlarning tajribasini ta'sirchan tasvirlashni taklif qiladi. Kertis irq, sinf va o'ziga xoslik mavzularini emas balki jamiyatga singib ketgan tizimli adolatsizliklar va noto'g'ri qarashlarni ham yetim qahramonlar obraziga singdiradi. Puxta tadqiqot va haqiqiy muloqot orqali u Kertis irqiy kamsitish, segregatsiya va iqtisodiy nomutanosiblik muammolarini ko'taradi.

Xulosa va takliflar. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Xudoyberdi To'xtaboyev va Kristofer Pol Kertisning yetim obrazi aks ettirilgan asarlarining ikkisi ham bolalarga xos realism janrida yozilgan roman bo'lib, ushbu obrazni yoritish omillari quyidagilarda umumiylik kasb etsa:

a) yozuvchilarning hayotda ko'rgan kechirgan voqealarni qog'ozda aks ettirish;

b) o'z davrining ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini yoritish;

c) bolalarda hamdardlikni uyg'otish, ularni chidamlilikka o'rgatish, o'ziga xoslik va insonlarning hayotiy tajribasi haqida muhim saboqlarni yetkazish;

d) oila, o'ziga xoslik, sabr-bardosh kabi universal mavzularni yoritish;

e) yetim bolalar psixologiyasini ochib berish.

Amerika va o'zbek bolalar adabiyotining ushbu vakillarida yetim bola obraziga murojaatida quyidagilar tafovut hosil qiladi:

a) Kristofer Pol Kertis yetimlar hayotini Qo'shma Shtatlardagi afro-amerikalik jamoalarning tarixiy va ijtimoiy kontekstida yoritib, irq, sinf, tizimli adolatsizliklar va noto'g'ri qarashlarni ham yetim qahramonlar obraziga singdiradi;

b) Xudoyberdi To'xtaboyev asarlarida madaniy an'analar, urf-odatlar, xalq og'zaki ijodini yetim bolalar timsoli va xarakteri orqali ochib berishga ham urg'u beriladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdug'ofur Rasulov. Badiiylik bezavol yangilik. – T.: "Sharq"
2. Umarali Normatov. Sarguzasht sardori. – T.: "Adib", 2012, 59-70.
3. Sobir Miraliyev. O'zbek adiblari. XX asr o'zbek adabiyoti. – T.: "Yozuvchi", 2000.
4. Xudoyberdi To'xtaboyev. Sariq devni minib. – T.: "Sharq", 2006, 6-13
5. Abdug'ofur Rasulov. Betakror o'zlik. – T.: "Mumtoz so'z"
6. Ummat To'ychiev. O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va maromlari. – T.: "Yangi asr avlodi", 2011, 339
7. McDonald, J. (February 2021 г.). Interview with Christopher Paul Curtis. Получено из Collaborative classroom: <https://www.collaborativeclassroom.org/blog/interview-with-christopher-paul-curtis/#>
8. Xudoyberdi To'xtaboyev. Besh bolali yigitcha. – T.: "O'qituvchi", 1981, 3-